

Lőrinczné Bencze Edit

A Covid-válság kezelésének főbb aspektusai Horvátországban

Horvátország sérülékenysége – a nyugat-balkáni állam a Covid-válság előtt

Horvátországot a Covid–19-járvány, illetve annak negatív gazdasági, társadalmi és szociális hatásai a közép-európai régió többi államával összevetve mélyebben érintették, aminek előzményei a rendszerváltásig és az utána következő időszak történéseiig nyúlnak vissza. Horvátország 1990-ben egyszerre volt rendszerváltó és függetlenné váló állam, feladatai középpontjában az állami szuverenitás megteremtésével és annak négy évig tartó (polgár)háborúban történő megvédésével, vagyis az állam- és nemzetépítéssel. Nem véletlen, hogy a nem organikus fejlődés során kiépített állam hibrid rezsimként s ezen belül is „versengő tekintélyelvű” rendszerként funkcionált, amelyet közel tíz éven keresztül egy antikommunista egypárti uralom jellemezett.¹

A véres háború, illetve az autoriter vonásokat megtestesítő évtized visszavetette az ország fejlődését, a demokratikus átalakulás és piacgazdaság csak az ezredforduló után, az úgynevezett második rendszerváltás során kezdett megszilárdulni.² A konszolidáció napjainkig is csak részlegesen valósult meg, ami meglehetősen sebezhetővé teszi, ezért a válságok negatív hatásai hatványozottan jelentkeznek. Ez tükröződik a 2009-es gazdasági válságra adott válaszaiban és következményeiben, annak ellenére, hogy a gazdasági szempontból látszólag stabil állam egy főre jutó reál-GDP-je 2002 és 2008 között évi átlagban 4,5 százalékkal növekedett, és elérte az EU-átlag 63 százalékát. A válság megfordította a konvergencia folyamatát, és felszínre hozta a horvát gazdaság és társadalom strukturális problémáit, s a recesszióval súlyosbított, későn megkezdett és be

¹ A kérdéskörrel lásd Lőrinczné Bencze Edit: *Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig*. Budapest, Akadémiai, 2020b; Ördögh Tibor: *Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990 és 2016 között*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.

² Marina Ottaway – Gideon Maltz: Croatia's Second Transition and the International Community. *Current History*, 100. (2001), 649. 375–380.

nem fejezett reformoknak, a részlegesen megvalósuló strukturális átalakulásnak, a prociklikus gazdaságpolitikának és a gyenge gazdasági diverzifikációnak köszönhetően Horvátország hosszan tartó és mély válságba került, és csak 2015-től állt mérsékelt növekedési pályára.³

Az uniós konvergencia azonban lassú maradt, aminek oka a horvát gazdaság szűk keresztmetszetében és strukturális problémáiban kereshető. Ezek közül kiemelendő a kevés működő tőke, a nagy termelői beruházásokat gátló üzleti környezet, a turizmusra épülő egyoldalú gazdasági szerkezet (a turizmus a GDP 20 százalékát teszi ki), a relatíve magas munkanélküliség, az ágazati munkaerőhiány (legsúlyosabban a turizmus és az építőipar területén), a fiatal munkaképes lakosság elvándorlása, a gazdaságélénkítést nehezítő bürokratikus akadályok és a nagy strukturális reformok lassúsága. Nem elhanyagolandó az sem, hogy az exportágazat – amelynek egy olyan kis, nyitott gazdaság esetében, mint Horvátországé, a növekedés motorjának kellene lennie – még mindig túl kicsi (lásd 1. táblázat).

1. táblázat: Makrogazdasági mutatók, 2015–2022

	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022(e)
GDP	2,4	3,5	3,4	2,8	2,9	-8,1	(6,3) 8,00	5,80
Infláció	0,5	-1,1	1,1	1,5	0,8	0,1	2,60	2,00
Államadósság	84,3	80,8	77,6	74,3	72,8	88,7	82,30	79,20
Munkanélküliség	16,2	13,1	11,2	8,4	6,6	7,5	6,70	6,20
Államháztartási hiány	-3,5	-0,9	0,8	0,2	0,3	-7,4	-4,11	-2,68

Forrás: A horvát Állami Statisztikai Hivatal (Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska) adatai és a Croatian National Bank statisztikái alapján a szerző szerkesztése

A megkésett fejlődést tükrözi az ország külpolitikai célkitűzéseinek késedelmes megvalósulása, s a közép-európai rendszerváltó országoktól lemaradva, csak 2008-ban lett a NATO tagja, uniós csatlakozása pedig még később, 2013. július 1-jén történt meg. A makrogazdaság strukturális problémáira utal, hogy az EU 2014 januárjában a költségvetési és az államadósságra vonatkozó kritériumok

³ Lőrinczné Bencze Edit: *A válság és a társadalmi konfliktusok összefüggései, válságmenedzsment Horvátországban. Gazdaság & Társadalom*, 6. (2014), 2. 31–44.

megsértése miatt túlzottdeficit-eljárást indított az állam ellen, amelyet 2017. június 16-án szüntetett meg.⁴

Az EU legfiatalabb tagállamaként érte a migrációs válság, amelynek során (2015 szeptembere és 2016 márciusa között) a balkáni tranzitút részeként mintegy 700 ezer menekült érkezett az ország területére, és haladt tovább nyugati irányba. Az európai munkaerőpiac megnyitása a horvát állampolgárok előtt nagymértékű kivándorláshoz vezetett, ami különösen a fiatalokat, a magasabb végzettségűeket és a jól képzetteket érintette, sőt általánossá vált egész családok távozása. Az elvándorlás legsúlyosabban az egészségügyi szektort sújtja, s a rendszer már a Covid-válság előtt működési nehézségekkel küzdött. Aláírták az Egyesült Nemzetek Szervezete által 2018. december 10-én elfogadott migrációs paktumot,⁵ majd 2020 novemberében kihirdették az új bevándorlási törvényt, amely 2021. január 1-jén lépett életbe.⁶ Nemcsak a kivándorlás, hanem a népesség nagy fokú csökkenése, az előregedés is olyan szélsőséges negatív paramétereket eredményezett Horvátországban, hogy ma demográfiai szempontból az Európai Unió legveszélyeztetettebb országai közé tartozik.

Az állam sérülékenységét okozó hosszú távú nehézségek és az azokat megterhelő válságok folyamatos leküzdése láthatóan „up and down”-okkal terhelt, de emellett fontos tényező, hogy Horvátország olyan lehetőségekkel is rendelkezik, amelyek a pandémiaválság kezelésében pozitív hátteret biztosítottak számára. Ezek között elsőként az állam politikai stabilitását kell kiemelni, amely megkönnyítette a merész válságkezelő döntések meghozatalát, s ezt segíti a politikai életben bekövetkezett generációváltás: az országos és helyi vezetők új nemzedéke erősebben hallatja hangját, sürgeti a változások végigvitelét és a gyorsabb cselekvést. Másodikként említendő, hogy a gazdasági nehézségek leküzdését, erősebb gazdasági integrációt tesz lehetővé Horvátország beilleszkedése az Európai Unióba, az egységes piac rendszerébe, aminek jeleként 2019 júliusában bejelentette az euróövezetbe történő csatlakozás szándékát – bár a Covid-válság

⁴ Európai Unió Tanácsa: [A Tanács határozata \(2014. január 28.\) a Horvátországban fennálló túlzott hiányról \(2014/56/EU\)](#). *Az Európai Unió Hivatalos Lapja (HL)*, 2014. február 6. 13–14.; Európai Unió Tanácsa: [A Tanács \(EU\) 2017/1191 határozata a Horvátországban fennálló túlzott hiányról szóló 2014/56/EU határozat hatályon kívül helyezéséről](#). *HL*, 2017. július 5.).

⁵ 164 állam írta alá, köztük Horvátország – a visegrádi négyek nem csatlakoztak.

⁶ Zara Troskot et al.: *Ključne odrednice iseljavanja visokokvalificiranog stanovništva: Slučaj Hrvatske s komparativnim osvrtom na nove članice EU-a*. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 56. (2019), 4. 877–904.; Croatian Parliament: [Alians Act](#). *Official Gazette*, 133/2020 (2020. december 2.).

visszavetette ennek menetrendjét. Harmadszor a felzárkózásban és a járványkezelésben is nagy segítséget jelent az új generációs forrásokhoz való hozzáférés – a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszköz elnevezésű program forrásaiból nyerhető támogatás önmagában Horvátország GDP-jének 12 százalékát teszi ki, amely messze a legnagyobb összeg a közép- és kelet-európai államok sorában.

Horvátország 2020-ban, a Covid-válság kitörésének évében

Az államnak a pandémia mellett számtalan kihívással kellett szembenéznie 2020-ban, amelyeknek csak egy része fakad belső struktúrájából, másik része a nemzetközi környezetből s ezen belül is európai uniós tagságából eredeztethető.

A legnagyobb kihívást az jelentette, hogy Horvátország 2020. január 1-jétől június 30-ig először látta el az Európai Unió Tanácsának soros elnökségi tisztét, ami már önmagában is nagy feladatot jelentett az unió legfiatalabb tagállama számára. Ráadásul igen nehéz, új intézményi és jogalkotási ciklusban töltötte be ezt a funkciót: ekkor kezdett el dolgozni az új Európai Bizottság, az Európai Parlament és az Európai Tanács elnöke. Nehezítő körülmény volt, hogy a járvány kitörése jelentős változásokat hozott a programokban, amelyeknek azonban csak egy részét törölték, a legtöbbet online formában kellett megszervezni, ráadásul a pandémia kezelése új feladatokkal terhelte a soros elnökséget. A Covid-válságra válaszként a horvát elnökség már január 28-án aktiválta a politikai szintű integrált válságelhárítási mechanizmus (*Integrated Political Crisis Response – IPCR*) első fokozatát, vagyis információmegosztási üzemmódját, majd március 2-án második lépésként a teljes körű IPCR-mechanizmust, amely kulcsfontosságúvá vált a tagállamok erőfeszítéseinek összehangolásában.⁷ Sikeresen koordinálta a járvány miatti hazatelepítési folyamatot, amelynek során mintegy 630 ezer uniós állampolgár térhetett vissza hazájába; egyeztetett a válság kezeléséről, a tagállami együttműködésről és a lehetséges uniós válaszlépésekről.⁸ A pandémia okozta válság kezelésére összesen 22 javaslatot fogadtak el sürgősségi eljárás keretében úgy, hogy a horvát elnökség sikeresen kezdeményezte a Tanács eljárási szabályzatának ideiglenes felfüggesztését. Ez a jogalkotási és tanácsi jogi

⁷ Council of the European Union: *How the Council Coordinates the EU Response to Crises*. 2022. szeptember 12.

⁸ Council of the European Union: *Outcome of the Council Meeting. 3751st Council Meeting. Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs. Health Issues* (2020b. február 13.).

aktusok vonatkozásában lehetővé tette az írásbeli eljárás egyszerűsített alkalmazását, a miniszteri ülések videókonferencia formájában történő megtartását.

Soros elnökként több fontos megoldásra váró feladat állt Horvátország előtt, így a horvát elnökség időszakára esett az Egyesült Királyság kilépése az Európai Unióból, ami 2020. január 31-én éjfélkor rendezett módon meg is történt, kezdetét vette az átmeneti időszak, majd március 2–5. között lezajlott az első tárgyalási forduló – amelyet még három követett 2020 első felében – az EU és az Egyesült Királyság közötti jövőbeli partnerségről szóló megállapodás tervezetével kapcsolatban.⁹

A horvát elnökség egyik fő célkitűzése a 2019-ben megrekedt bővítések folytatása volt, amely téren három meghatározó lépés is történt. Egyrészt elfogadták az EU új bővítési mechanizmusát,¹⁰ másrészt március 26-án az Európai Unió Tanácsa politikai jóváhagyását adta a két nyugat-balkáni állammal, Albániával és az Észak-Macedón Köztársasággal folytatandó csatlakozási tárgyalások megkezdéséhez,¹¹ harmadrészt május 6-án a horvát főváros adhatott otthont – igaz, csak videókonferencia formájában – az EU–Nyugat-Balkán-csúcsnak.¹² Ezenkívül a 2021–2027 közötti új hétéves uniós költségvetésről folytatott tárgyalások voltak azok, amelyek meghatározták az elnökségi feladatok kereteit, és egyben összetettebbé is tették azokat. A pandémia idején Horvátország látta el a Duna Régió Stratégia elnökségi feladatait is, és 2020-ban Fiume mint első horvát város nyerte el (az írországi Galway városával együtt) az Európa Kulturális Fővárosa címet is.

A számos nemzetközi kötelezettség ellátása mellett a pandémia idején több lokális kihívással kellett szembenéznie az államnak. A Zágrábot és környékét március 22-én sújtó, majd a december 29-i petrinyai földrengés – utóbbi 1880 óta a legerősebb földmozgás volt –, a 2020 júliusában beköszöntő extrém hőség, majd a következő év augusztusában a Dalmáciában pusztító erdőtüzek hatalmas károkat okoztak, s nehezítették a pandémiás válság kezelését.

⁹ Európai Unió Tanácsa: *Tárgyalások az Európai Unió és az Egyesült Királyság között a jövőbeli kapcsolatokról* (2021. december 15.).

¹⁰ European Commission: *A More Credible, Dynamic, Predictable and Political EU Accession Process – Commission Lays Out Its Proposals* (2020. február 5.).

¹¹ Council of the European Union: *Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process – the Republic of North Macedonia and the Republic of Albania* (2020a. március 25.).

¹² Lőrinczné Bencze Edit: *A Zágrábi Csúcstól a Zágrábi Csúcsig: az Európai Unió bővítési politikájának változásai a Nyugat-Balkán vonatkozásában. Európai Tükör*, 23. (2020a), 2. 75–98.

A külső és belső kihívások és az ezekre adott megfelelő válaszok kedvező helyzetet teremtettek a kormánypártnak arra, hogy előrehozott választásokkal szilárdítsa meg hatalmát, amelyeket a soros elnökségre és a kedvező járványügyi helyzetre hivatkozva július 5-re írtak ki. Bár a kormányzat mandátuma 2020. október 14-én járt volna le, a horvát parlament a konzervatív-liberális koalíciós kormány javaslatára május 18-án döntést hozott saját feloszlatásáról. A kormány célja – a Horvát Demokratikus Közösség (Hrvatska demokratska zajednica – HDZ) győzelmével – a belpolitikai stabilitás biztosítása és a járvány kezelésére hozott intézkedésekhez egy megerősített támogatás megszerzése volt. Számítása bevált, mert a jobboldali párt a 151-ből 66 mandátumot szerzett, öttel növelve parlamenti helyeinek számát, míg az ellenzék, a Szociáldemokrata Párt (Socijaldemokratska partija Hrvatske – SDP) vezetésével induló Újrakezdés koalíció veszített támogatottságából (amellyel a 2019–2020 fordulóján megrendezett elnökválasztást megnyerte), és csak 41 fővel képviselteti magát a horvát szűkebb parlamentben. A HDZ a nemzeti kisebbségekkel és két kisebb párttal (a Horvát Néppárttal és a Reformistákkal) lépett koalícióra, s ez az együttműködés azóta is stabil és megfelelő felhatalmazást biztosít a Covid-19-járvány kezeléséhez. Kisebbségi nehézséget jelent a HDZ vezette kormány és a Szociáldemokrata Párt győzelmével pozícióba kerülő köztársasági elnök, Zoran Milanović között meghúzódó ellentét, s az államfő a kormány válságkezelő intézkedéseinek legfőbb kritikusa.¹³

A horvát válságkezelés sajátosságai

Annak ellenére, hogy Horvátországban biztosított volt a megfelelő jogi és intézményi keret – 2007-ben lépett életbe az állampolgárok fertőző betegségektől való védelméről szóló törvény, 2018-ban jelent meg az új, modern egészségügyi törvény, a Horvát Népegészségügyi Intézet 21 megyei intézetből álló hálózatot koordinál –, és az állam rendelkezett a stratégiai válságmenedzsment dokumentumaival, ráadásul az EU soros elnökeként nagyobb ráhatása is volt a járvánnyal kapcsolatos európai eseményekre, mégis csak részlegesen tudott megfelelő választ adni a járványra. A probléma gyökere az, hogy kezdetben a kormányzat felülről, kizárólag szakmai szempontok alapján kezelte a válságot, nem nyitott társadalmi vitát a válság kezelésének módszereiről, a helyi és területi önkormányzatok szinte minden

¹³ Orosz Anna: *Politikai folytonosság Horvátországban. KKI-elemzések*, (2020), 79.

döntéshozatali jogkörüktől megfosztva, csupán felügyeleti joggal és a központi intézkedések végrehajtási feladataival rendelkeztek.

Az első intézkedések az egészségügyi vonatkozásokra koncentráltak, az irányító hatóságok létrehozásával, az orvosok és az egészségügyi személyzet mozgósításával és a szükséges tárgyi feltételek megteremtésével. Már a válság legelején nyilvánvalóvá vált, hogy újra kell gondolni a válságkezelés intézményi hátterét mind horizontális, mind vertikális szinten. A válság kitörésekor egy törvényi aktussal szinte azonnal átkerült annak kezelése az Egészségügyi Minisztérium Válságügyi Központjától a Polgári Védelmi Központhoz (a továbbiakban: Központ), ugyanis március 19-én a horvát parlament elsőpró többséggel, 108 : 1 arányban gyorsított eljárásban elfogadta a polgári védelemről szóló törvény módosítását, amely kiszélesítette a Központ hatáskörét. A járványügyi korlátozások (például a karantén) ugyanakkor nem estek ezen törvény hatálya alá, amely hiátust április 17-én az állampolgárok fertőző betegségek elleni védelméről szóló törvény kiegészítésével oldották meg, különleges jogköröket és szinte korlátlan hatalmat biztosítva a Központnak, ami – a közvetlen demokratikus legitimitáció és ezáltal az elszámoltathatóság hiánya miatt – visszaélésekre adott lehetőséget. A törvénymódosítás a vertikális koordinációt is átalakította, s a Központ mint fő irányító hatóság a megyei, városi és önkormányzati szinteket is összefogta.¹⁴

Az állandó kormányzati koordinációs testület funkcióját betöltő Központ február 26-tól napi két alkalommal tartotta üléseit (9:00 és 16:00 órakor), és az irányítás mellett feladata volt a lakosság tájékoztatása. Vezetését megváltoztatták, a kormány rendkívül gyorsan lépve már február 20-án kinevezte a belügyminisztert – aki a miniszterelnök-helyettesi posztot is betölti – a Központ élére, helyettesének a Polgári Védelmi Igazgatóság vezetőjét tette meg, és tagja lett a Közegészségügyi Intézet vezetője is, amivel a Központ nemcsak rendkívül erős politikai támogatást tudhatott maga mögött, hanem az egészségügyi rendszerrel is intézményesítetté vált a kapcsolata.¹⁵

Ezen intézkedések révén körvonalazódott a Központ válságkezelésének három pillére. Az első a helyi önkormányzati szintet jelentő 128 város és 428

¹⁴ Selanec Nika Bačić: [COVID-19 and the Rule of Law in Croatia: Majoritarian or Constitutional Democracy?](#) *Verfassungsblog*, 2021. április 27.

¹⁵ Ivan Koprić: The COVID-19 Pandemic: Croatian Government Response. In Paul Joyce et al. (szerk.): *Good Public Governance in a Global Pandemic*. Brussels, The International Institute of Administrative Sciences, 2020. 247–258.

község (*općina*), továbbá a területi önkormányzatot képező 20 megye és Zágráb megyei jogú város¹⁶ által működtetett polgári védelmi parancsnokságok jelentették, amelyek azonban csak felügyeleti és végrehajtó jogosítványokkal rendelkeztek. A második a Közegészségügyi Intézet irányításával működő megyei egészségügyi intézeti hálózat volt, míg a harmadik a zágrábi Dr. Fran Mihaljević Fertőző Betegségek Klinikája.

Mindebből az is látható, hogy a válságkezelés erősen központosított volt, a járvány a hatalmi ágak növekvő konvergenciáját eredményezte a kormányzat javára és a többi hatalmi ág rovására. A fékek és ellensúlyok rendszere korlátozottan működött, különösen a jogalkotási felügyelet és a bírósági felülvizsgálat terén.¹⁷ A parlament szerepe marginalizálódott, és nem működött a törvényhozásnak az alkotmány 17. §-a alapján biztosított jogosítványa, miszerint „természeti katasztrófa esetén az egyéni szabadságjogok korlátozásáról csak a szábor dönthet, mégpedig az összes képviselő kétharmados többségével”.¹⁸ Ez a válságkezeléssel elégedetlen ellenzék részéről állandó támadásokat eredményezett, megkérdőjelezve a Központ legitimitását is, amely nem rendelkezett a horvát parlament kétharmados támogatottságával.

A hatalom és a válságkezelés központosítását támasztja alá az is, hogy a helyi önkormányzatoknak rendkívül szűk lehetőségei adódtak, bár az is igaz, hogy túlnyomó többségüknek kapacitása sem volt a válságkezelésre. Néhány város – elsősorban a nagyobbak – saját polgári védelmi központ létrehozásával próbáltak a vészhelyzetre hatékonyan reagálni. Ezen önkormányzatok és a megyék helyi programok kidolgozásával segítették a válság miatt bajba került ágazatokat. A helyi önkormányzatok elemi feladataik ellátására kamatmentes kölcsönöket igényelhettek az állami költségvetésből, amelyek megítélése nem igazán átlátható módon történt.

A lakosság tájékoztatása televízión közvetített napi egyszeri sajtótájékoztatókon valósult meg, amelyeken részt vett a belügyminiszter, az egészségügyi miniszter, a Közegészségügyi Intézet vezetője és a fertőző betegségek klinikájának igazgatója.¹⁹

¹⁶ Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska: *Statističke informacije 2021*. 9.

¹⁷ Selanec Nika Bačić: *Croatia's Response to COVID-19: On Legal Form and Constitutional Safeguards in Times of Pandemic*. *Verfassungsblog*, 2020. május 9.

¹⁸ *Ustav Republike Hrvatske*.

¹⁹ Koprić (2020): i. m. 247–258.

A horvát kormányzat járványügyi intézkedéseit összefoglalva elmondható, hogy többé-kevésbé szigorú intézkedések, majd azok lazítása, az alkotmányos jogok és az egyéni szabadságjogok korlátozása jellemezte őket a pandémia mindenkorai változásai és a szezonális érdekek alapján. Sajátosságuk, hogy 2020-ban, a járvány kitörésekor rendkívül szigorúak voltak – pedig a fertőzöttek száma az egyik legalacsonyabb volt Európában –, ugyanis március 20-án harmincnapos időtartamra csaknem teljes zárlatot hirdettek, beleértve a külföldi utazási tilalmat, amit három nap múlva tovább szigorítottak az országon belüli utazás, a lakóhely elhagyásának tilalmával. Ezek az intézkedések ugyanakkor pozitív eredményeket hoztak, így április 27-től kezdve fokozatosan lazítottak a korlátozásokon, hetente újabb könnyítéseket hozva, s habár újabb harminc nappal meghosszabbították a lezárást, a megyéken belüli utazást már engedélyezték. Az enyhítések nem érintettek minden területet, így például a szociális ellátórendszerben, különösen az idősek otthonai esetében további szigorításokat vezettek be, illetve felső tagozattól felfelé fenntartották az online oktatást is.²⁰

A kezdeti szigor nem tért vissza, s Horvátországot a pandémia egész időtartama alatt meglehetősen mérsékelt korlátozó intézkedések jellemezték. Sajátossága a horvát válságkezelésnek, hogy mind 2020-ban, mind 2021-ben a nyári és őszi turistaszezon idején a gazdasági érdekek felülírták az egészségügyieket. A világjárvány negyedik hullámában a kormány bevezette az oltási igazolványok kötelező bemutatását a legtöbb közintézménybe történő bejutáshoz, ami növelte az országban a feszültségeket, s számos tiltakozó megmozduláshoz vezetett. Az ellenzéki Függetlenek Hídja (Most nezavisnih lista, röviden: Most) párt aláírásgyűjtést kezdeményezett egy népszavazás kiírására.

A horvát makrogazdasági mutatók a válság idején és a kormányzat gazdasági válságkezelő intézkedései

A Covid-19-járvány lelassította Horvátország felzárkózását a többi uniós tagállamhoz, és a strukturális problémákkal küzdő állam makrogazdasági mutatói jelentősen visszaestek a pandémia következtében. A horvát Állami Statisztikai Hivatal által közölt adatok alapján a GDP 2020 II. és III. negyedében

²⁰ Vlada Republike Hrvatske: *Odluke Stožera civilne zaštite za sprječavanje širenja zaraze novim koronavirusom* (2022. október 3.); Branko Kolarić: *The Croatian Experience in Fighting the COVID-19 Pandemic*. In Joyce (2020): i. m. 67–70.

10 százalékkal csökkent a 2019. év azonos időszakához viszonyítva, s ezzel Horvátország formálisan is recesszióba került. A csökkenés mögött több negatív tényező is állt, így például a lakossági fogyasztás 7,5 százalékos, a tőkebefektetések 3,0 százalékos, az export 32,3 százalékos és az import 14,1 százalékos visszaesése (bár az export 2021-ben hamarabb helyreállt, mint a behozatal); egyedül az állami fogyasztás ért el 1,5 százalékos növekedést.²¹

A horvát gazdaság 2021-re 6,35 százalékos GDP-gyarápodást tervezett, de a sikeres gazdaságélénkítő intézkedések következtében elérte a 9,4 százalékot – ezzel Zágráb az Európai Unió három legjobban teljesítő állama közé jutott –, és ha nem is ilyen magas, de 5,8 százalékos bővüléssel számol 2022-ben is. Az államháztartási hiány a járványkezelési intézkedések miatt megnőtt állami kiadások, továbbá az adó- és járulékfizetések elhalasztása és a tervezett gazdasági növekedés elmaradása miatt a költségvetési bevételek nagyarányú csökkenését okozta. A kormányzat ezért kénytelen volt a költségvetés kiigazításához folyamodni, amelyet május 18-án fogadott el a parlament, és a következő évben már mérséklődött a hiány, sőt 2022-ben már a háromszázalékos konvergencia-célkitűzés alatti értékkel számolnak. A hiány fedezésére hitelfelvételre volt szükség, ami a pandémia első évében az államadósság növekedését eredményezte, de a vártnál kedvezőbb gazdasági mutatók már 2021-ben pozitívan befolyásolták az adósságot.²²

A Covid-járvány kezelésére irányuló gazdasági intézkedésekkel a zágrábi kormány elsősorban a drasztikus gazdasági visszaesést tudta némileg kompenzálni, és az ágazati leállás okozta bevételkiesés kapcsán hajtott végre tüneti kezelést. Ennek során azonban felélte az államháztartás előző két évben felhalmozott többletét és tartalékait.

Az erősen fogyasztásra épülő gazdaság növekvő inflációt eredményezett – bár fontos megemlíteni, hogy az infláció a válság előtt, sőt még a pandémia első évében is az egyik legalacsonyabb volt az Európai Unióban (2020-ban 0,1 százalék) –, a fogyasztóiár-infláció 2021-ben 2,6 százalékra nőtt, amiben az emelkedő energiaárak is szerepet játszottak.

Az egyoldalú, erőteljesen a vendéglátásra és turizmusra támaszkodó horvát gazdaság sebezhetővé teszi az országot a negatív külső hatásokkal szemben. S bár a pandémiaválság mindkét évében nyáron megszüntették a korlátozásokat,

²¹ Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska: [Effects of the COVID-19 Pandemic of Socio-economic Indicators](#).

²² Outlook: 2022 Croatia. *BneIntelliNews*, 2022. január 12.

a turizmus így is jelentősen visszaesett: 2020 nyarán az enyhítéseknek is köszönhetően a beutazások, illetve vendégéjszakák száma az előző évi eredmények 60 százaléka körül mozgott, de a fertőzés terjedésével az őszi hónapokban ismét nagyobb mértékben csökkentek a mutatók. Összességében a Covid-19 első évében a turizmusból származó bevételek a 2019. évének az 50 százaléka körül alakultak, ami a tavaszi előrejelzések szerinti 30 százaléknál jobb eredmény volt. Ezzel Horvátország azon országok között, ahol a turizmus a GDP jelentős hányadát teszi ki, a legjobb eredményeket felmutató államok között szerepelt 2020-ban. A Horvát Statisztikai Hivatal adatai szerint 2021-ben 13,8 millió turistát és 84,1 millió vendégéjszakát regisztráltak Horvátországban, ami 2020-hoz képest 77 százalékkal több látogatót és 55 százalékkal több vendégéjszakát jelent.²³

A makrogazdasági mutatók jól tükrözik, hogy a gyenge lábakon álló horvát gazdaságot milyen mélységben érintette a világjárvány, s ennek mérséklésére a horvát kormányzat számos gazdasági és monetáris intézkedés meghozatalával válaszolt. Az első gazdaságtámogató intézkedéscsomag meghozatalára meglehetősen hamar, már 2020. március 17-én, míg a másodikra az április 2-án megtartott kormányülésen került sor, utóbbi időpontjáig a Központ már 22, a betegség lassítását célzó korlátozó határozatot hozott. Az első csomagban az állam három hónapra – amelyet újabb három hónappal meghosszabbított – felfüggesztette a jövedelem- és nyereségadó, továbbá a járulékok fizetését, a bankokkal szembeni kötelezettségekre pedig szintén háromhavi végrehajtási moratóriumot jelentett be. Kamatmentes kölcsönöket biztosított az önkormányzatoknak, kamatmentes likviditási hiteleket a gazdálkodó szervezetek alapvető működésének finanszírozására, valamint egy új pénzügyi eszközt, a Covid-19-hitelt is bevezette a kis- és középvállalkozások támogatására.²⁴

A második gazdaságélénkítő program részeként javasolták az adótörvény, a költségvetés végrehajtásáról szóló törvény és a számviteli törvény módosítását, amit sürgősségi eljárással a parlamenthez utaltak. Döntöttek arról, hogy az olyan mikro-, kis- és középvállalkozások alkalmazottjai, amelyek forgalma az előző évhez képest 60 százalékkal esett vissza a válság miatt, 4000 kunás (190 ezer forint) havi fizetést kapnak az államtól, a cégek pedig mentesülnek az adó- és járulékfizetés alól. Június 30-ig adtak haladékot az előző évi adóbevallás

²³ Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska: i. m.

²⁴ Vlada Republike Hrvatske: *Vlada prihvatala paket mjera za pomoć gospodarstvu uslijed epidemije koronavirusa* (2020. március 17.).

elkészítésére, kiterjesztették az online ügyintézés hatókörét, meghosszabbították az okmányok érvényességét. A kormány állami garanciavállalást vezetett be a kereskedelmi bankoknál benyújtott hitelekre minden olyan vállalkozás számára, amelynek 2020. évi bevételei legalább 60 százalékkal alacsonyabbak az előző évihez képest. Előkészítették a hitelezésre vonatkozó segélycsomagot, amelynek első elemeként a turisztikai ágazat számíthatott mintegy 600 millió kuna injekcióra. A garanciavállalási intézkedések mellett intervenciós programokat is bevezettek, így például a kormány foglalkozott a járvány miatt bajba került tejágazattal is, 2,5 millió kunát biztosítva a tej magántermelőktől történő felvásárlására, és elrendelte, hogy az élelmiszereket közbeszerzéssel megvásárló intézmények a teljes mennyiség 80 százalékát hazai őstermelőktől kötelesek beszerezni.²⁵

A gazdaságélénkítésnek fontos eleme volt a bérkiegészítő támogatás (július 1-jétől december 31-ig), az úgynevezett „rövidített munkaidő” program, amely legalább 60 százalékos összbevétel-csökkenés esetén legfeljebb havi 2000 kuna/fő, azaz 265,44 euró/fő összegben támogatta a munkavállalókat. A járvány második hulláma okozta nehézségek kezelésére októberben elfogadták a harmadik gazdaságélénkítő csomagot, amelynek első pillére a munkaidő 30 százalékos csökkentése esetén az állam által megállapított bérkompenzációt a korábbi 2000 euróról 2800 euróra emelte. A második elem meghosszabbította az állam által garantált 4000 euró havi fizetést azon kkv-k alkalmazottai számára, amelyek forgalma legalább 40 százalékkal visszaesett.

A bevételek és kiadások közötti mintegy hárommilliárd eurónyi különbséget részben hitelfelvétellel próbálták orvosolni. A pénzügyminiszter először az országon belüli, majd következő lépésként a külföldi hitelfelvételt jelentette be. 2020-ban a Világbank két hitellel támogatta a zágrábi földrengés és a gazdasági válság hatásainak enyhítését, összesen mintegy 411 millió euróval – vagyis Horvátország GDP-jének 0,9 százalékaival –, 2021-ben pedig újabb 200 millió eurós hitelfelvételre volt szükség a kevésbé fejlett régiók cégeinek likviditására.²⁶

A Kisvállalkozási, Innovációs és Fejlesztési Ügynökség (Hrvatska agencija za malo gospodarstvo, inovacije i investicije – HAMAG-BICRO) közvetítésével jóváhagyható kedvezményes válságkezelő hitelek kerete 1,3 milliárd kunával

²⁵ Vlada Republike Hrvatske: *Vlada na sjednici donijela mjere za pomoć gospodarstvu* (2020. április 2.).

²⁶ World Bank: *Opportunities for Croatia Have Never Been Clearer and More Vibrant* (2021. június 14.).

(172,5 millió euró) növekedett. Az ügynökség által működtetett úgynevezett „Forgótőke–Covid-hitel-program” jóváhagyása iránti kérelmek benyújtási határidejét 2020. december 31-ről a rendelkezésre álló hitelkeret kihasználásáig, de legkésőbb 2021. december 31-ig módosították, az általa vállalható ESIF-hitelgarancia²⁷ felső határát pedig 2 millió euróról 4 millióra emelték. A befektetésösztönzési „PLUS garanciális program”, valamint a „Vidékfejlesztési mikro- és kishitelprogram” alkalmazási időtartamát meghosszabbították 2020. december 31. helyett 2023. december 31-ig. Mindezen hitelek csak abban az esetben érhetők el a vállalkozók számára, ha cégük 2020. december havi bevételeinek csökkenése a 2019. december havi bevételeikhez képest legalább 60 százalékos volt.²⁸

A kormány több intézkedése is rávilágít arra, hogy a közvetlen bértámogatási modellt preferálta, folyamatosan azt kommunikálva, hogy ezzel a munkaadókat támogatja, ösztönözve őket a munkahelyek megőrzésére. A kormányzati alapérv az, hogy a munkahelyek megtartásával megmarad a lakossági fogyasztás is, amely a GDP kétharmadát generálja. Nem kevésbé fontos szempont volt a finanszírozhatóság, hiszen a közvetlen bértámogatás uniós hozzájárulással a szükséghelyzeti munkanélküliségi kockázatokat mérséklő SURE (*Support to mitigate Unemployment Risks in an Emergency*) és a kohéziós és helyreállítási támogatást nyújtó REACT-EU (*Recovery Assistance for Cohesion and the Territories of Europe*) programból biztosítható. Az Európai Unió a SURE eszközből Horvátország számára 1,02 milliárd eurót utalt át,²⁹ a *Next Generation EU* (NG) helyreállítási terv részét képező REACT-EU révén pedig 2021-ben 40 milliárd, 2022 során 50,6 milliárd euró többletforrást biztosít uniós szinten a kohéziós politikai programok megvalósításához.

Horvátország számára a válságkezelés szempontjából is igen fontos az európai uniós pénzek lehívása és megfelelő felhasználása. A járvány kitörésekor államháztartási szempontból Horvátország kitettsége a már kifutó (2014–2020-as) pénzügyi keret – annak kifizetései – felé tetemes, összesen 6 milliárd euró volt, s ebből a 2021-es büdzsében csak a strukturális programokból (Kohéziós Alap, Európai Regionális Fejlesztési Alap, Halászati Alap, Európai Szociális

²⁷ ESIF: *European structural and investment funds* – európai strukturális és beruházási alapok.

²⁸ Eurofound: *EU Policy Watch. Database of National-Level Policy Measures. Factsheet for Measure HR-2020-12/319 – Updated – Measures in Croatia. Measures of Croatian Bank for Reconstruction and Development (HBOR) and Croatian Agency for SMEs, Innovation and Investment (HAMAG-BICRO) (2020).*

²⁹ European Commission: *SURE* (é. n.).

Alap) 18 milliárd kuna bevétellel számolhatott. Az EU a zágrábi földrengés utáni helyreállításhoz az Európai Szolidaritási Alapból közel 684 millió euróval járult hozzá, míg a decemberi katasztrófa enyhítéséhez újabb 319 millió euróval. A 2021. évi büdzsé az új 2021–2027. évi többéves pénzügyi keretből (*Multiannual Financial Framework* – MFF) és a Next Generation helyreállítási tervből még nem számolhatott komoly forrástömeggel, de az elkövetkező hét évben mintegy 22 milliárd euróra emelkedik a rendelkezésre álló pénzügyi összeg. Ebből 12,7 milliárd eurót fejlesztésre, 9,4 milliárdot – 5,9 milliárdot a Helyreállítási és Rezilienciaépítési Eszközből vissza nem térítendő támogatásként, 2,35 milliárd eurót pedig kölcsönként – a pandémia utáni helyreállításhoz költhet az állam, s ez az összeg a GDP közel 20 százalékát teszi ki.³⁰

Összességében tehát 2020–2021-ben Zágrábnak rövid távon a kifutó MFF-kifizetések zavartalanítása élvezett prioritást. Az új MFF/NG-EU-források nemzetgazdasági szerepe majd csak a következő két-három éves időszakban válik meghatározóvá. Ugyanakkor sikerként könyvelhetjük el, hogy a Tanács 2021. július 28-án elfogadta Horvátország *Nemzeti helyreállítási és rezilienciaépítési tervét*, s így lehetővé vált, hogy az előirányzott támogatási összeg 13 százalékát, 818 millió eurót már 2021-ben megkapjon.³¹

A horvát kormányzat számára kiemelkedő fontosságú volt a kuna stabilitásának megőrzése, ezért számos monetáris intézkedés is napvilágot látott a Covid–19-válság kezelésére. A pandémia kezdetekor Horvátország jelentős jegybanki és költségvetési tartalékokkal rendelkezett, de ezek a válság kezelése során elfogytak. A nemzeti valuta stabil árfolyamának védelmét különböző intézkedések biztosították, így 2,244 milliárd euró eladása a kereskedelmi bankoknak, állami kötvények és egyéb értékpapírok megvásárlása 1,84 milliárd euró értékben, rövid lejáratú kölcsönök a kereskedelmi bankoknak likviditásbiztosítás céljával összesen 1,54 milliárd euró összegben. A jegybank a pénzügyi műveletei keretében 2020-ban 2,5 milliárd eurónyi nemzeti valuta-vásárlással és az Európai Központi Bankkal kötött további 2 milliárd eurós kuna/euró *swap* tranzakcióval tudta megakadályozni a kuna leértékelődését, ami a döntő többségben (80 százalék) euróalapú horvát lakossági és vállalati hitelek miatt volt nagyon fontos.

³⁰ Radimir Ralev: *Croatia to Get 22 billion euro in EU Funding in Next Seven Years*. *SeeNews*, 2020. július 21.

³¹ Ministry of Justice and Public Administration: *National Recovery and Resilience Plan 2021–2026* (é. n.).

A kötelező tartalékolási ráta (12-ről 9 százalékra) csökkentése további többletlikviditást biztosított a piacokon.

A válságkezelő gazdasági és monetáris intézkedések egy része a szociális fenntarthatóságot is elősegítette, de a kormányzat számos jölléti intézkedést is hozott a pandémia idején. A foglalkoztatottság megőrzése érdekében a kormány 2021 októberében benyújtotta *A munka törvénykönyvének* módosításáról szóló javaslatát, amelyről az egyeztetések jelenleg is zajlanak, s ebben többek között rendezni kívánja az otthoni munkavégzés szabályait.³² Ezzel párhuzamosan a kabinet 2021-től csökkentette a személyi jövedelemadót (az adókulcs 24-ről 20 százalékra, illetve 36-ról 30 százalékra szállításával), aminek gazdaságélénkítő hatásait láthattuk a 2021-es makrogazdasági mutatók javulásában. A kormányzat a nyereségadót 12-ről 10 százalékra, az élelmiszerek áfamértékét pedig 13 százalékra leszállította, és csökkentette a készpénzforgalom költségeit. December 4-én fogadta el a lakosság tömeges védelméről szóló előterjesztést, amely az intézkedések kikényszeríthetőségét erősítő lépéseket vezet be, kiszélesítve a Covid-ellenőrzésre jogosultak körét. A törvény a büntetési tételeket 10 000-től 40 000 kunáig (1 800 000 forint) állapította meg, ami vonatkozott a gyülekezési korlátozást megszegő jogi személyre is. A maszkviselési szabályokat megszegőkre minimum 500 kuna, a rendezvényekre vonatkozó tiltásokat megsértő magánszemélyekre és szervezőkre pedig 5–10 ezer kuna közötti bírságot szabott ki.

A kormányzat szociális védelemről szóló javaslata főként az idős- és szociális otthonokban élők kijárási lehetőségeit, illetve a foglalkoztatottak kivételes (értsd: heti váltásban napi 12 órát megengedő) munkaidő-szabályozását vezette be. A kormány 2021 áprilisában döntött a nyugdíjasok egyszeri támogatásáról – ennek kifizetése a helyhatósági választások előtt két héttel történt meg –, s ennek értelmében akiknek a nyugdíja nem érte el az 1200 kunát, azok 1200 kuna támogatást, az 1200–1500 kunával rendelkező nyugdíjasok 900 kunát, a 2000–3000 kunával rendelkezők 600 kunát, míg a 3000–4000 kunával rendelkezők 400 kunát kaptak. A rendelet összesen 850 ezer nyugdíjast érintett, és az egyszeri támogatások összege 600 millió kunát (28,3 milliárd forint) tett ki az állami költségvetésben.³³

³² Nužnost izmjene radnog zakonodavstva u kontekstu pandemije koronavirusa. *EDUS*, 2022. január 3.

³³ Vlada Republike Hrvatske: *Isplata Covid dodatka za više od 800.000 umirovljenika* (2021. április 12.).

Összegzés

A Covid–19-fertőzések számát tekintve Horvátország a mérsékelt fertőzött államok közé tartozott, azonban 2021 végétől – az európai trendekhez hasonló módon – meredek emelkedést mutatott a pandémiás esetek száma. Ebben az erőteljes növekedésben fontos szerepet játszott a horvát lakosság oltásellenessége, amit az adatok is alátámasztanak, hiszen jelen tanulmány írásának időpontjában (2021. január 26.) a lakosságnak mindössze 52 százaléka rendelkezett két oltással, míg 49 százaléka csak egyvel.³⁴ 2020–21-ben a horvát kormányzat gyorsan és megfelelően reagált a válságra, mérsékelve annak negatív egészségügyi, gazdasági és szociális hatásait. A pandémiás válság azonban ismét ráirányította a figyelmet arra, hogy milyen gyenge lábakon áll a gazdaság diverzifikáltsága, illetve mekkora Horvátország turizmusfüggősége, s e problémák megoldását, az átfogó gazdasági és társadalmi strukturális reformokat nem lehet tovább halogatni.

Felhasznált irodalom

- Bačić Selanec, Nika: Croatia's Response to COVID-19: On Legal Form and Constitutional Safeguards in Times of Pandemic. *Verfassungsblog*, 2020. május 9. Online: <https://dx.doi.org/10.17176/20200509-133132-0>
- Bačić Selanec, Nika: COVID-19 and the Rule of Law in Croatia: Majoritarian or Constitutional Democracy? *Verfassungsblog*, 2021. április 27. Online: <https://dx.doi.org/10.17176/20210427-101228-0>
- Council of the European Union: *Council Conclusions on Enlargement and Stabilisation and Association Process – the Republic of North Macedonia and the Republic of Albania* (2020a. március 25.). Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7002-2020-INIT/hu/pdf>
- Council of the European Union: *Outcome of the Council Meeting. 3751st Council Meeting. Employment, Social Policy, Health and Consumer Affairs. Health Issues* (2020b. február 13.). Online: www.consilium.europa.eu/media/42551/st05894-en20.pdf

³⁴ Vlada Republike Hrvatske: *Coronavirus – Statistics for Croatia and the EU* (é. n. – folyamatosan frissülő weboldal).

- Council of the European Union: *How the Council Coordinates the EU Response to Crises*. 2022. szeptember 12. Online: www.consilium.europa.eu/en/policies/ipcr-response-to-crises/
- Croatian National Bank: *Statistics*. Online: www.hnb.hr/en/statistics
- Croatian Parliament: Aliens Act. *Official Gazette*, 133/2020 (2020. december 2.). Online: [https://mup.gov.hr/UserDocsImages/zakoni/ALIENS%20ACT%20\(Official%20Gazette%20No%20133_2020\).pdf](https://mup.gov.hr/UserDocsImages/zakoni/ALIENS%20ACT%20(Official%20Gazette%20No%20133_2020).pdf)
- Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska: *Effects of the COVID-19 Pandemic of Socioeconomic Indicators*. Online: www.dzs.hr/Eng/Covid-19/home.html
- Državni zavod za statistiku, Republika Hrvatska: *Statističke informacije 2021*. Online: <https://podaci.dzs.hr/media/erdfes4y/statinfo2021.pdf>
- Eurofound: *EU Policy Watch. Database of National-Level Policy Measures. Factsheet for Measure HR-2020-12/319 – Updated – Measures in Croatia. Measures of Croatian Bank for Reconstruction and Development (HBOR) and Croatian Agency for SMEs, Innovation and Investment (HAMAG-BICRO)* (2020). Online: https://static.eurofound.europa.eu/covid19db/cases/HR-2020-12_319.html
- Európai Unió Tanácsa: A Tanács határozata (2014. január 28.) a Horvátországban fennálló túlzott hiányról (2014/56/EU). *Az Európai Unió Hivatalos Lapja (HL)*, 2014. február 6. Online: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014D0056&from=EN>
- Európai Unió Tanácsa: A Tanács (EU) 2017/1191 határozata a Horvátországban fennálló túlzott hiányról szóló 2014/56/EU határozat hatályon kívül helyezéséről. *Az Európai Unió Hivatalos Lapja (HL)*, 2017. július 5. Online: <https://op.europa.eu/hu/publication-detail/-/publication/a9bcd6cd-6181-11e7-9dbe-01aa75ed71a1>
- Európai Unió Tanácsa: *Tárgyalások az Európai Unió és az Egyesült Királyság között a jövőbeli kapcsolatokról* (2021. december 15.). Online: www.consilium.europa.eu/hu/policies/eu-uk-negotiations-on-the-future-relationship/
- European Commission: *A More Credible, Dynamic, Predictable and Political EU Accession Process – Commission Lays Out Its Proposals* (2020. február 5.). Online: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/news/more-credible-dynamic-predictable-and-political-eu-accession-process-commission-lays-out-its-2020-02-05_fr
- European Commission: *SURE* (é. n.). Online: https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/economic-and-fiscal-policy-coordination/financial-assistance-eu/funding-mechanisms-and-facilities/sure_hu

- Kolarić, Branko: The Croatian Experience in Fighting the COVID-19 Pandemic. In Paul Joyce – Fabienne Maron – Purshottama Sivanarain Reddy (szerk.): *Good Public Governance in a Global Pandemic*. Brussels, The International Institute of Administrative Sciences, 2020. 67–70. Online: <https://doi.org/10.46996/pgs.v1e1>
- Koprić, Ivan: The COVID-19 Pandemic: Croatian Government Response. In Paul Joyce – Fabienne Maron – Purshottama Sivanarain Reddy (szerk.): *Good Public Governance in a Global Pandemic*. Brussels, The International Institute of Administrative Sciences, 2020. 247–258. Online: <https://doi.org/10.46996/pgs.v1e1>
- Lőrinczné Bencze Edit: A válság és a társadalmi konfliktusok összefüggései, válságmenedzsment Horvátországban. *Gazdaság & Társadalom*, 6. (2014), 2. 31–44. Online: http://real.mtak.hu/36428/1/GT_2014_2_03_Lorinczne.pdf
- Lőrinczné Bencze Edit: A Zágrábi Csúcstól a Zágrábi Csúsig: az Európai Unió bővítési politikájának változásai a Nyugat-Balkán vonatkozásában. *Európai Tükör*, 23. (2020a), 2. 75–98. Online: <http://doi.org/10.32559/et.2020.2.4>
- Lőrinczné Bencze Edit: *Horvátország a függetlenség kikiáltásától az uniós csatlakozásig*. Budapest, Akadémiai, 2020b. Online: <https://doi.org/10.1556/9789634544982>
- Ministry of Justice and Public Administration, Republic of Croatia: National Recovery and Resilience Plan 2021–2026 (é. n.). Online: <https://mpu.gov.hr/national-recovery-and-resilience-plan-2021-2026/25470>
- Nužnost izmjene radnog zakonodavstva u kontekstu pandemije koronavirusa. *EDUS*, 2022. január 3. Online: <https://mpu.gov.hr/national-recovery-and-resilience-plan-2021-2026/25470>
- Orosz Anna: Politikai folytonosság Horvátországban. *KKI-elemzések*, (2020), 79. Online: https://kki.hu/wp-content/uploads/2020/10/E-2020_79_horvat.pdf
- Ottaway, Marina – Gideon Maltz: Croatia's Second Transition and the International Community. *Current History*, 100. (2001), 649. 375–380.
- Outlook: 2022 Croatia. *BneIntelliNews*, 2022. január 12. Online: www.intellinews.com/outlook-2022-croatia-231645/?source=croatia
- Ördögh Tibor: *Szerbia, Horvátország és Szlovénia politikai rendszerének összehasonlítása 1990 és 2016 között*. Budapest, Dialóg Campus, 2018.
- Ralev, Radomir: Croatia to Get 22 Bln Euro in EU Funding in Next Seven Years. *SeeNews*, 2020. július 21. Online: <https://seenews.com/news/croatia-to-get-22-bln-euro-in-eu-funding-in-next-seven-years-pm-707121>
- Troskot, Zara – Marija Elena Prskalo – Ružica Šimić Banović: Ključne odrednice iseljavanja visokokvalificiranog stanovništva: slučaj Hrvatske s komparativnim osvrtom na nove članice EU-a. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 56. (2019), 4. 877–904. Online: <https://doi.org/10.31141/zrpf.2019.56.134.877>

- Ustav Republike Hrvatske. Online: www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske
- Vlada Republike Hrvatske: *Odluke Stožera civilne zaštite za sprječavanje širenja zaraze novim koronavirusom*. Online: <https://koronavirus.hr/odluke-stozera-civilne-zastite-za-sprjecavanje-sirenja-zaraze-novim-koronavirusom/323>
- Vlada Republike Hrvatske: *Vlada prihvatila paket mjera za pomoć gospodarstvu uslijed epidemije koronavirusa* (2020. március 17.). Online: <https://vlada.gov.hr/vijesti/vlada-prihvatila-paket-mjera-za-pomoc-gospodarstvu-uslijed-epidemije-korona-virusa/29018>
- Vlada Republike Hrvatske: *Vlada na sjednici donijela mjere za pomoć gospodarstvu* (2020. április 4.). Online: <https://vlada.gov.hr/vijesti/vlada-na-sjednici-donijela-mjere-za-pomoc-gospodarstvu/29137>
- Vlada Republike Hrvatske: *Isplata Covid dodatka za više od 800.000 umirovljenika* (2021. április 12.). Online: <https://vlada.gov.hr/vijesti/isplata-covid-dodatka-za-vise-od-800-000-umirovljenika/31842>
- Vlada Republike Hrvatske: *Coronavirus – Statistics for Croatia and the EU* (é. n.). Online: www.koronavirus.hr/en
- World Bank: *Opportunities for Croatia Have Never Been Clearer and More Vibrant* (2021. június 14.). Online: www.worldbank.org/en/news/opinion/2021/06/14/opportunities-for-croatia-have-never-been-clearer-and-more-vibrant